

BULLARIUM POLONIAE / Ed. et cur. Irena Sułkowska-Kuraś et Stanisław Kuraś.—Romae, 1982.—[Vol.] I (1000—1342).—XXVII+386 p.; 1985.—[Vol.] II (1342—1378).—XII+483 p.; Romae; Lublini, 1988.—[Vol.] III (1378—1417).—XVIII+301 p.

Кожна національна наука нині ставить собі за престижну мету вивчення ватиканських архівів і бібліотек. Рукописи Ватикану, як відомо, — це зібрання дуже значної інформації з історії багатьох країн, з якими підтримував контакти папський престол, це один із найбільших і найдавніших пластів документальної спадщини світу, який до сьогодні зберігся від старожитних часів. Відомості з цих архівів і бібліотек стосуються найрізноманітніших ділянок життя різних народів і країн, це, зрештою, історія їх зв'язків із Ватиканом, а якщо йдеться про Східну Європу, то й через нього — зв'язків із Заходом. Зміст цих документів — різні сфери життя і діяльності народів, насамперед політична і економічна історія, культура, право, побут тощо. На першому місці в цих архівах і бібліотеках, ясна річ, та документальна спадщина, яка розкриває історію церкви. Як доказ того можна назвати писемні пам'ятки, розміщені у виданнях, наприклад, Чехії і Словаччини: *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, ed. A. Boczek (Vol. I—VII. Olomucii, 1836—1864); *Regesta diplomatica nec nona epistolaria Bohemiae et Moraviae*, ed. K. J. Erben et J. Emler (Vol. I—II, Pragaе, 1855—1882); *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*, ed. G. Friedrich, J. Šebanek, S. Duškova, Z. Kristen (Pragaе, 1907—1974); для Угорщини — *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis*, ed. G. Fejer (Vol. I—XI, Budaе, 1829—1866); *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia*, ed. A. Theiner (Vol. I—II, Romae, 1859—1860); *Monumenta Hungariae Historica* (Series I. Diplomataria, Pest, 1861). Ще їх більше для таких країн, як Франція, Німеччина, Іспанія. І це цілком зрозуміло. Не виняток у цьому Польща. Для цієї країни таких видань на сьогодні нараховуємо понад 10. Основніші з них:

Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni ducatus Lithuaniae, ed. M. Dogiel (T. I, IV—V, Vilniae, 1758—1764); *Codex diplomaticus Poloniae. Kodeks dyplomatyczny Polski*, ed. L. Ryzyszczewski, A. Muczkowski, J. Bartoszewicz (T. I—III, Warszawa, 1847—1858); *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, ed. A. Theiner (T. I—II, Romae, 1859—1860); *Monumenta Poloniae Historica. Pomniki Dziejowe Polski* (T. I—VI, Lwów-Kraków, 1864—1893); *Codex diplomaticus nec non epistolaris Silesiae. Kodeks dyplomatyczny Śląska*, ed. K. Maleczyński, A. Skowrońska (T. I—III, Wrocław, 1956—1964) та ін. Треба сказати і про певні успіхи щодо виявлення і вивчення писемних пам'яток Ватикану представниками української науки. Спорадичні дослідження та публікація актів ватиканських архівів належать уже до XVIII ст. Це, зокрема, праці І. Кульчинського, Й. Базиловича, М. Гарасевича, першої половини XIX ст. — В. Левицького, Д. Зубрицького та ін. У другій половині XIX ст. — А. Петрушевича, М. Дашкевича, пізніше М. Грушевського, М. Томашівського, М. Чубатого та ін. Низка

публікацій манускриптів Ватикану, що стосуються України, дійшла до українського читача через праці російських дослідників О. Тургенева, В. Бенешевича та ін., уміщених, передусім, у таких виданнях, як «Акты исторические...» (Т. I—II, Спб., 1841—1842), «Дополнения к актам историческим...» (Спб., 1846). «Сборник памятников по истории церковного права...» (Т. I—II, Пгг. 1914—1915), «Памятники древнерусского канонического права// Русская историческая библиотека (Спб., 1908, Т. VI; 1920, Т. XXXVI), а також через уже наведені польські, чеські та угорські публікації цих першоджерел. Значну увагу популяризації ватиканських пам'яток писемності приділяли Наукове товариство імені Т. Шевченка («Записки НТШ»), Богословське наукове товариство («Праці», «Богословія»). Ясна річ, тут не говоримо про опрацювання у загальнотематичних збірниках, монографічних дослідженнях. Однак треба зазначити, що основну роботу щодо публікації першоджерел ватиканських архівів і бібліотек, які торкаються України, українські дослідники розпочали лише після війни під керівництвом василіан у Римі, передусім А. Великого, а пізніше кардинала Й. Сліпого. Нагадаємо лише декілька серій: *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae illustrantes...*— Romae, 1959—1969.— Vol. I—XIV; *Epistolae Metropolitanorum Kioviensium Catholicorum.*— Romae, 1956—1965.— Vol. I—VIII (видання продовжується); *Litterae Episcoporum Historiam Ucrainae illustrantes.*— Romae, 1972—1975.— Vol. I—IV (видання продовжується), *Litterae Basilianorum.*— Romae, 1979.— Vol. I—II. Численні публікації у серіях «*Analecta ordinis s. Basilii Magni*». На окрему увагу заслуговує збірка «*Documenta pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075—1700)*», ed. A. Welykyj (Т. I—II, Romae, I. 1953—1954)*.

Якщо говорити про рецензовану працю у контексті середньовічного джерелознавства Польщі, то, здається, не помилимося, коли скажемо, що пропонуваній науковій громадськості «*Bullarium Poloniae*» (далі «Булларій») є новим і дуже вагомим витком у польському дослідженні ватиканських архівів і бібліотек. Насамперед зазначимо — це дуже поважне і важливе видання. Незважаючи на значні досягнення в опрацюванні і публікації цих писемних матеріалів у Польщі та за її межами (хоч би спираючись на раніше поданому переліку публікації) «Булларій» ілюструє матеріал, який досі в багатьох випадках не був відомий, розкриває у різних планах для польської і слов'янської наук зовсім не опрацьовані фонди й архівосховища.

Назва видання. Перша частина назви «*Bullarium*», надана авторами для збірки писемних пам'яток Ватикану, не нова в європейському джерелознавстві та історіографії. Згадаймо «*Bullarium Ordinis Fratrum Praedicatorum* (Т. I—VII, Romae, 1729—1739); *Bullarium Franciscanum...*» (Т. I—VI, Romae, 1759—1902). Досі в Польщі, як уже зазначалось, публіковано ватиканські писемні пам'ятки під іншими назвами. Назва «*Bullarium Poloniae*», здається, у польській науці використовується уперше.

Видавці. Офіційно рецензоване видання видають Інститут історії Польської АН та Французька школа в Римі. Усю, однак, роботу над підготовкою та публікацією видання координують Католицький університет у Любліні, Фондація папи Івана Павла II та Польський інститут християнської культури. Авторами праці є два польські науковці: професор Варшавського університету Ірена Сулковська-Курась — відома дослідниця середньовічної палеографії, джерелознавець та доктор Станіслав Курась — історик і джерелознавець. Іменний та географічний покажчики

* Вичерпну інформацію про українські видання джерел, що зберігаються у ватиканських архівах та бібліотеках, див.: П а т р и л о І с і д о р І. Джерела і бібліографія історії Української Церкви.— Рим, 1975.— Т. I; 1988.— Т. II.

підготували: до I—II томів — К. Мікоцька-Рахубова, до III — Губерт Вайс. Скільки томів передбачає рецензоване видання і як розгортатиметься надалі праця над «Булларієм» — невідомо. У вступних розділах, очевидно, з обережності — із наростанням років збільшуватиметься кількість документів, які треба описати, й відповідно й кількість томів та кошти, — ніде не йде мова про те, скільки повинно бути видано книг, про те, що видання заплановане як багатотомне і кількість його томів вийде за три рецензовані, сумніву немає. Друковано «Булларій» у Римі та Любліні.

Структура видання. Структура видання — характерна для цього типу публікацій: короткі передмови до кожного тому — загальноісторично-інформативні (належать о. Єжи Ключовському) та археографічні (Ірені Сулковській-Курась і Станіславові Курасю), текстова частина — регестові статті (Том I — 1923 регести; II — 2447; III — 1497) та додатки. До додатків належать: список архівів і бібліотек, звідки черпались матеріали для регестових статей, список скорочень часто вживаних власних назв і загальних слів, нарешті, іменний та географічний покажчики. Списки скорочень у томах винесені наперед, після передмов. До іменного і географічного покажчиків (вони подані разом, у межах одного алфавіту), додані короткі вступні уваги і власні списки скорочень, які використані лише в контексті покажчиків. Уміщені в покажчиках особові та географічні назви пояснені.

Хронологія. Поділ томів за хронологією значною мірою переконливий, він ґрунтується переважно на історичних фактах. Нижня дата першого тому основана на виявленому найранішому документі з 1000 р., — верхня — 1342 р., хоч насправді немає обґрунтування в історії Польщі (на це звертають увагу автори «Булларія»), але від цього року починаються найраніші книги папської канцелярії, так звані «супліки», що охоплюють просьби, заяви, звернення і численні епістолярії багатьох людей та установ, адресовані папам (приписують формування цих книг 1366 р.). Цікаво, що хоч згадані «супліки» формально подавали папі від імені зацікавлених осіб або їх протекторів, насправді більшість їх створена папською канцелярією. «Записувано їх не канцеляріями прохачів на місцях перебування, а за незначними винятками, завдяки діючим при Курії спеціальним папським нотаріям, згідно усталеного формуляра». Це не що інше, як початкові «Litterae communes» папської канцелярії.

Хронологічний період, який охоплює другий том, починається тим же 1342 р. і завершується 1378 р. Остання дата відповідає початку «великого західного розколу церкви з двома центрами в Іммі та Авіньйоні», водночас двом, загалом відмінним характеристикам папської документації.

Хронологія третього тому: 1378—1417 рр. продиктована часом згаданого розколу. Він, як відомо, тривав сорок років — з 1378 по 1417 рр.

Тип видання. Рецензований «Булларій», на противагу класичним працям з цією назвою, не є збірником повних текстів булл (спеціальних документів, яким папська канцелярія у Середньовіччі надавала особливого значення), а лише науково-довідковим виданням. Це багатотомний твір, що належить до науково-довідкового профілю літератури. У ньому описані (з досить частим використанням цитат оригінальних манускриптів), а не скопійовані тексти документів. Його зміст становлять анотації рукописів. Описувані рукописи різноманітні. Крім документів у повному дипломатичному розумінні цього слова і, ясна річ, булл до реєстру «Булларія» увійшли звичайні актові матеріали, відпуски, протокольні та реєстраційні записи, листування і т. ін., словом, усі відомі манускрипти, які написані від імені пап (або під час їх правління) і виходили та були зафіксовані в папських канцеляріях. Пропоноване видання, таким чином, як тип своїм смисловим навантаженням розширює значення терміну «Булларій».

Як описані рукописні пам'ятки в «Булларії»? Засади описання рукописів у виданні полягають у донесенні до читача якнайповнішої інформації про манускрипти із збереженням усіх можливих даних внутрішньої (а подекуди і зовнішньої) критики матеріалів. Зміст власне «Булларія» становить реєстр малих і більших за обсягом регестів (анотацій змісту кожного манускрипта зокрема, що подається хронологічно із зазначенням їх контрагентів) ватиканських та інших архівів і бібліотек. Кожна така регестова стаття (анотація) є загалом типовою для цього роду видань. Вона складається з таких елементів, як дата — день, місяць і рік (зберігає для днів і місяців тодішнє традиційне обчислення часу за Календами, а поряд подано переведення на сучасний календар; тут також трапляються дослідницькі реконструкції дат), номер статті за порядком у томі (порядок розміщення визначає хронологія) і сам текст змісту регестової статті. Під текстом власне статті розміщені поклики на 1) місце зберігання рукопису із зазначенням його дипломатичної характеристики: «nota» (тобто спеціальна форма дипломатичного листа, яку застосовували в міжнародному листуванні); оригінал; копія; *supplicat, supplicatio* (тобто вказівка, що зберігся оригінальний запис ватиканських нотаріїв і т. ін.); 2) публікацію описуваного рукопису — повного тексту або лише регестової статті, складеної на основі рукопису. При регестах іноді трапляються помітки про реконструйований текст (Т. I, 1047). У межах томів регести впорядковані за стислою хронологією, у рамках якої статті розміщені за іменами римських пап: Урбан VI, Григорій XII і т. д., а далі, у середині цих рубрик — роками правління цих пап: Урбан V, рік правління I; рік правління II; рік правління X і т. д. Така рубрикація допомогла авторам «Булларія» не повторювати при кожній анотації імені експонента-папи.

При складанні анотації основна увага авторів звернута на висвітлення характеру дії, правову ситуацію стосовно осіб контрагентів та цифрово-кількісні (рідше) дані манускрипта. Імена осіб подані переважно з повною титулатурою. В окремих випадках подано (хоч непослідовно) соціальний стан осіб. Зміст текстової частини рукописів диктує обсяг анотації. В анотацію досить часто, як уже зазначалось, введено обширні цитації (частини формул наративу, диспозиції і т. ін.).

Ще зауважимо, що зміст анотації автори іноді передають тими ж словами і зворотами, які уживано в оригінальних рукописах, вони намагаються повністю зберегти особливості мови відповідної епохи — будь-які зміни призводили б до нерозуміння тексту. Треба сказати, що латинська мова «Булларія», як і взагалі середньовічна латина, у своїй основі дуже відрізняється від класичної. У зв'язку з цим вона не завжди зрозуміла для осіб, які знають тільки класичну латину. Відомо, що протягом «тисячі років від упадку стародавнього світу виникло багато нових понять, а отже, і нових слів, зокрема їх значень передусім із галузей релігійного життя, права, церковної адміністрації». Навіть багато місцевостей має уже інші назви, ніж у старожитні часи, хоч ще латинські. Сучасний Відень в античні часи — Віндобона, за часів Середньовіччя — Вієнна і т. д. Збереження оригінальної латини вважаємо заслугою авторів — відданих інтерпретаторів середньовічного документу. Чи існують різниці між характером опису рукописів першого і другого томів, першого і третього томів? Немає, а якщо такі трапляються, то дуже дрібні й неістотні. Замислюємось лише над тим, який підхід буде обрано згаданими авторами для подальших томів щодо повноти відбору ватиканської документації стосовно охоплення територій і питань змісту — їх кількість і видовий склад зростатиме. Загалом у праці вражає досконале знання предмету і чіткість викладу змісту, що, безперечно, засвідчує високий професіоналізм авторів.

Джерела і місце їх зберігання. В основу «Булларія» покладені манускрипти ряду архівів і бібліотек Ватикану. Насамперед це Ватиканський архів у Римі. З

нього використано фонди: Ватиканська реєстратура актів (Registra Vaticana), Латеранська реєстратура актів (Registra Lateranensia), Авінйонська реєстратура актів (Registra Avinionensia), Реєстратура листів і звернень до римських пап (Registra Supplicationum), Середньовічні рукописи, сховані у спеціальних шафах (Armaria), Розрізнені акти консисторії (Acta Consistorii. Miscellanea). Акти, пов'язані із священним судом і карами (Sancta Poenitentiariae).

Іншим великим сховищем актів, які описані в «Булларії», є Ватиканська бібліотека в Римі. У реєстр входять матеріали з Латинських ватиканських кодексів (Codices Vaticani Latini), Латинського Оттобоніанського кодексу (Codex Ottobonianus Latinus), Архіву Базилики святого Петра (Archivum Basilicae s. Petri). Окремі рукописи взяті з римської Бібліотеки англійських рукописів і книг (Bibliotheca Angelica).

Крім писемних пам'яток, що зберігаються в архівах і бібліотеках Рима, до «Булларія» увійшли окремі рукописи Архіву в Авінйоні, зокрема фонд Департамент Вавкюз та Архів колегії Тринітаріїв (Trinitary College), у Дубліні (Ірландія).

Окремі відомості про зміст «Булларія». Немає найменших сумнівів, що автори підготовлюваного видання намагалися зібрати й описати все, що було їм доступне і стосувалося території Польщі. Констатуємо, що «Булларій» охоплює найповнішу відому досі інформацію про склад і обсяг ватиканських (і, як зазначалось, не лише ватиканських) архівів і бібліотек щодо цієї країни. Останнє переконливо доводить звірювання текстів «Булларія» з ранішими публікаціями цих рукописів та їх реєстами. Усі вони (близько 90—95 відсотків) стосуються лише території Польщі. І це зрозуміло. Такі були задум і мета видання. Описані писемні пам'ятки дають підстави розглядати «Булларій» як одне з важливих джерел для вивчення історії середньовічної Польщі. І не тільки. «Булларій» у багатьох випадках за своїм змістом і значенням переступає межі цієї країни, його контекст інформує про численні факти з історії суміжних з Польщею країн і територій багатьох тодішніх держав Європи.

Враховуючи різноманітність змісту описаних в «Булларії» рукописів, наявність у ньому матеріалів, що стосуються різних земель, увесь описаний у праці матеріал можна розділити на дві групи:

а) рукописи, які характеризують церковне, суспільно-політично-економічне та культурне життя Польщі. Це основний і превалюючий зміст реєстів «Булларія»;

б) рукописи, які лише частково торкаються земель Польщі; їх зміст проливає світло на життя, історичні зв'язки та розвиток інших країн. Іншими словами, певний відсоток описуваних манускриптів лише дотичний до історії Польщі, у них єпископати, князівські та королівські двори, абатства чи окремі особи часто виконують роль якихось посередників (рідше учасників) подій, а основний зміст — про країни і землі за межами Польщі. Ці документи найчастіше стосуються Німецького ордену, Богемії і Моравії, також Київської Русі, а з кінця XII ст. — Галицько-Волинського князівства. Із цих документів побічно дізнаємось і про обсяг та характер діяльності адміністрації самого Ватикану.

Немає змоги розглядати смислове навантаження виділених груп реєстів рукописів — їх розгляд ніколи не буде повний і вичерпний, зауважимо лише, що кожна з них охоплює досить значне коло питань із різних ділянок життя країни.

Якщо загально говорити про першу групу описаних у «Булларії» документів, то в ній найширше репрезентовані рукописи, які висвітлюють історію костьола в Польщі — його становлення, розвиток, функції і чи не найперше різноманітні та тривалі зв'язки з Ватиканом. Поряд простежуються широкі відомості про заснування і фундацію єпископств і архієпископств, творення парафій, будівництво храмів у різних місцевостях, ставлення і присвяти вітварів. Чимало матеріалів пов'язано з перебудовою святинь. Папи разом із певними директивними вказівками затверд-

жують прохання єпископів щодо записів пожертв громадян на костьоли. На окрему увагу заслуговують матеріали про участь королівських і князівських дворів Польщі в розбудові церкви. Наявні сюжети регестів ілюструють втручання римської Курії у суперечки між духовними особами і світською владою (зокрема в магдебургіях) за нерухоме майно. Часто папська адміністрація вирішувати ці суперечки доручала єпископам та архієпископам Польщі. Тут велика кількість документів пов'язана з Гнезном — столицею польських архієпископств у найдавніші часи, з Краковом, пізніше Львовом. Поряд певна кількість описаних манускриптів засвідчує політику Ватикану щодо стеження за дисципліною та порядком праці в католицькій церкві Польщі, вироблення засад замощення духовних посад, надання титулів духовним особам і запобігання усяким зловживанням у цих справах. Наявні папські доручення про можливість відлучення окремих осіб від католицького костюлу, зокрема тих, які чинять насильства проти духовенства. Регести багатьох папських булл і листів до вищого духовенства засвідчують також догматичні питання церкви, зокрема пов'язані з єднанням церкви під протекторатом Риму. Папи надають представникам орденів, легатам і своїм резидентам у Польщі та в суміжних країнах привілеї щодо сповіді та відпущення гріхів. Це особливо часте під час місій домініканців, францисканців і т. д. у східні країни з некатолицьким населенням.

Водночас простежуються сюжети, які вказують, що папська адміністрація регулювала державні, особисті (навіть родинні) відносини між королівськими дворами різних країн. За вказівками пап єпископати поряд із польськими світськими урядами стають посередниками у вирішенні різних міжнародних справ. Це виконується іноді в межах декількох країн. Особливу увагу Ватикану в середині XIV ст. привертають Русь, передусім території Володимирії (Лодомерії) і Галичини, також Литва, Молдова. У другій половині XIV ст. на західноукраїнських землях утверджуються низка досі невідомих структур католицької церкви, у чому безпосередню участь бере римська Курія. Особливо багаті під цим кутом зору матеріали другого та третього томів «Булларія».

Водночас, як уже згадувалося, зміст «Булларія» частково відображає історію інших країн, земель та міст Європи. В «Булларії», у зв'язку з цією чи іншою подією — часто прямими контактами Курії з духовними і державними властями різних країн, зв'язками з адміністрацією монастирів чи окремими особами, воєнними подіями, передусім походами хрестоносців чи лише перебуванням окремих представників або місій Ватикану, — згадуються протягом XI—XIV ст. такі країни і землі, як Австрія, Алеманія (Тевтонія), Німеччина, Баварія, Богемія, Боснія, Вармія, Володимирія (Лодомерія), Гален (Голен), Галичина, Греція, Дакія, Далмація, Данія, Естонія, Кашубія, Каринтія, Кульманія (Команія), Лівонія, Мазовія, Моравія, Полексія, Померанія, Помесанія, Пруссія, Русь, Сицилія, Сілезія, Славонія, Стирія, та ін. Найчастіше в текстах регестів засвідчені ті країни Європи, де були осередки і центри життя католицької церкви, де містилися єпископства й архієпископства, абатства, монастирі й т. ін. Польща в тих записах може виступати як одна із сторін, рідше учасник подій (що становило підставу для внесення манускриптів до регестів «Булларія»). Частіше вона в них лише згадується у зв'язку з якоюсь католицькою акцією чи особою. Це загалом досить значна кількість регестів, хоч їх число за другу половину XIV—XV ст. поступово зменшується.

Україна на сторінках «Булларія». Серед матеріалів другої групи помітне місце посідають регести, зміст яких стосується українських територій і взагалі української проблематики. Мабуть, не помилимося, якщо скажемо, що Україні під тим оглядом, порівняно з іншими країнами Східної Європи (виняток може бути хіба що для Литви), у «Булларії» відведено багато місця. Їх наявність у ньому ґрунтується

на цілком об'єктивній підставі, оскільки матеріалів про ці землі чимало. Останнє пов'язане з тим фактом, що українські землі становили рубіж католицизму на Сході до середини XIV ст., за цим рубежем в Україні вирувало життя іншої конфесії з її відомими давніми і міцними в організаційному розумінні релігійними центрами, скупченнями великої кількості духовенства, різних культурно-освітніх структур, економічних засобів, що, як відомо, від найдавніших часів перебувало в полі зору Ватикану. Згадаймо розрив між візантійською і римською церквами (липень, 1054 р.) та боротьбу за українську церкву між двома світовими центрами: за ким вона піде. З другого боку, впровадження порівняно значного матеріалу з історії України в «Булларії» (із згадками про Польщу або і без них), диктується польською традиційною методологією, якої послідовно дотримуються автори видання (звичайно, не без певних політичних аспірацій) — вводити в польську джерелознавчу літературу матеріали з України, сягаючи найдавніших часів (XI ст.), оскільки частина цієї території після 1349 р. — землі Галичини, а пізніше Волині і Правобережжя були підпорядковані Польщі. Стосовно останнього, з чим тісно пов'язане просування католицизму на Схід, був вельми зацікавлений Ватикан (пор. зняття присяги з короля Казимира після вторгнення його військ 1341 р. у Галичину. — Т. I, 1913).

Коло питань, що їх охоплює «Булларій» про Україну, досить велике. Насамперед, ясна річ, ідеться про справи католицької церкви і поширення католицизму на українських землях як державної релігії, організацію релігійних осередків — єпископств, монастирів різних орденів та майнове забезпечення цих структур у Галичині, а пізніше на Східному Поділлі й Волині. Особливо пізнавальні реґести, що ґрунтуються на листуванні пап з архієпископами, єпископами та представниками світської влади Польщі у справах необхідності утвердження католицької церкви на Русі. Під цим кутом зору значна кількість реґестів відображає боротьбу Рима за єдність церков під зверхністю папського престолу, здобуття нових сфер впливу на Україні, роль у цьому орденів, передусім ченців ордену домініканців. Чимало є свідчень про надання представникам орденів, що вірушають у «сарацинські та поганські» землі, привілеїв на право «навернення некатоліків» у лоно Рима, а поряд окремі права у сповіді для тих, які прийняли цю віру і перебувають на цих землях, та звільнення їх від церковних кар. На основі «Булларія» зауважується певна етапність у становленні католицької церкви: з початку її привнесення чужинцями, а починаючи із середини XIV ст. організація для неї реалій на місцевому українському ґрунті. Це відбувається у тісному зв'язку та з погодженням із державною владою, адміністрацією міст. Заслуговують на увагу під цим оглядом листи Курії до єпископатів, князів і королів Польщі, а також пап Григорія IV, Олександра IV та Івана XII до галицько-волинських князів. У цьому контексті засвідчені відомості про міста Галич, Кам'янець, Київ, Луцьк, Львів, Перемишль, Сянок та ін. «Булларій» інформує про заснування домініканцями в Києві свого монастиря. Є також відомості про апробату або заперечення з боку папського престолу шлюбних зв'язків між членами князівських родин Польщі і України.

Певна кількість реґестів вказує на зацікавлення Рима політичними справами України, її міжусобицями в XIII—XIV ст. Описані манускрипти засвідчують ініціювання Римом походів, організацію загальноєвропейського опору татаро-монгольській навалі. Зауважимо, що особливо тісні зв'язки України з Римом почалися з початком татаро-монгольських вторгнень на Русь. Папа Іннокентій IV (1247—1248 рр.) пропонував князеві Данилу і його братові Василькові, яких він називає королями, допомогу в боротьбі проти завойовників з умовою злуки церков. У 1247 р. папа видав буллу про організацію хрестового походу, але без успіху. Зносини з Римом викли-

кали невдоволення татаро-монголів, і князь Данило був змушений розірвати з Римом. Нова булла 1253 р. про хрестовий похід знов не дала наслідків, однак того ж року папські легат коронував князя Данила королівською короною на його землях у Дорогичині. У 1256 р. під тиском руйнування татаро-монголами Галичини і з розвіянням усіх надій на допомогу князівству з боку Заходу князь Данило знов офіційно розриває з Римом.

Новий матеріал до історії українських земель з'являється після захоплення Галичини королем Казимиром у 1349 р. Добре помітне пряме сприяння Рима розбудові католицької церкви в Україні. Тоді створюються прямі політичні, а з XV ст. й демографічні умови для його утворення, що проявлялось у формуванні сталої церковної адміністрації, мережі парафій і монастирських осередків. Поряд на перше місце виходять питання земельної власності, розподілу прав власності на землю, купівлю-продаж, забезпечення церковних структур землею та іншими багатствами. У регестах чимало підтверджень Курією даровизн майна церкви. Поряд порушено чимало дрібних справ, пов'язаних з діяльністю високих чинів адміністрації у справах економіки і торгівлі, церковних практик, судочинства.

Поняття Русь, Руська земля, князівства Лодомерія (Владимирі), Володомерія) і Галичина, руські воеводства, руські дієцезії, міста, руські кордони, русини, руські князі Ізяслав, Святополк, Данило (король), Василько та ін. репрезентовані в численних регестах «Булларія»: Т. I (1000—1342 рр.) подає ці та інші відомості під номерами 6—7, 84, 190, 261, 269, 274—278, 310, 399, 405, 413, 422—424, 451—456, 467—468, 537, 548, 630—632, 640, 657, 660, 666, 731, 757, 818, 870, 883, 905, 951, 992—993, 1045, 1049, 1070, 1169, 1172, 1183, 1419, 1444, 1545, 1654, 1710, 1913 та ін.; Том II (1342—1378) — номери — 105, 264, 518, 637, 690, 712, 713, 776, 784, 801, 903, 914, 1084, 1154, 1350, 1473, 1645, 1646, 1655, 1657, 1658, 1676, 1841, 1842, 1847, 1950, 1952, 2029, 2030—2033, 2058—2059, 2107—2109, 2200—2201, 2203, 2209, 2308 2315, 2389, 2438, 2439; Том III (1378—1417) — номери — 20, 30, 73а, 148, 159, 228, 250—251, 258, 494, 520, 580—581, 602, 620, 742, 796, 893, 1202, 1203, 1207, 1209, 1216, 1379, 1398, 1467, 1475, 1489 та ін.

Для загального ознайомлення з характером конкретного матеріалу подаємо короткий зміст окремих регестів, які стосуються Русі-України XI—XIV ст. і вміщені в перших двох томах «Булларія».

1075 р., квітня 25. — Папа Григорій VII заявляє польському князю Болеславові про відсутність у його землях постійного місця для митрополичого престолу, порушення опіки над мирянами і управою віри та про надсилання грошей руському «королю» Ізяславові, маючи на меті повернення його в лоно церкви св. Петра (т. I, 6);

[1103 р.] — Папа Пасхаль II повідомляє польського князя Болеслава, що його шлюб з донькою руського князя Святополка родичкою Збиславою є «неканонічним» і «небажаним» (т. I, 7);

1207 р., жовтня 7. — Папа Іннокентій III звертається до архієпископів, настоятелів монастирів і населення Русі про об'єднання церков і релігій під зверхністю Рима і повідомляє, що посилає на Русь папським легатом кардинала Григорія, на якого будуть покладені обов'язки пропаганди ідей римської церкви (т. I, 84).

1222 р., січня 27. — Папа Гонорій III нагадує угорському королеві [Андрію II] про сприяння в одруженні та коронації на короля Галичини його другого сина [Коломана] і в зв'язку з чим вимагає дотримання присяги (т. I, 190).

1231 р., липня 18. — Папа Григорій IX закликає короля Русі [Данила] зустрітись з єпископом пруським, щоб прийняти обряд і звичаї християн-латинників та обіцяти послухність апостольському престолу (т. I, 251).

1233 р., лютого 24. — Папа Григорій IX вимагає від пріора домініканців у Поль-

щї та інших високих духовних сановників не допускати одруження латинників з жінками-русинками, оскільки ті, вийшовши заміж, примушують чоловіків приймати свою віру за своїм обрядом (т. I, 274).

1233 р., лютого 27.— Папа Григорій IX доручає гнєзненському архієпископові та іншим високим духовним сановникам у Польщі впливати на польських князїв, щоб вони під час воєн не використовували та не випрошували матеріальної допомоги від сарацинів, русинів та інших невірних Римові народів, що може призводити до небажаних наслідків для католицької церкви (т. I, 276);

1246 р., травня 3.— Папа Іннокентій IV повідомляє братів-домініканців Олексія і його приятеля про відрядження на Русь до короля Русі [Данила] (т. I, 424);

1247 р., вересня 7.— Папа Іннокентій IV забороняє хрестоносцям та іншим ченцям без дозволу короля Данила та його брата князя Василька поселятись і набувати посілости в їх землях (т. I, 455);

1247 р., грудня 5.— Папа Іннокентій IV повідомляє князя Василька та королівну, доньку короля Польщі Казимира Дубравку, що благословить і визнає їхній шлюб з князем законним, незважаючи на те, що «королівна перебуває у третьому ступені спорідненості» (т. I, 477);

1253 р., травня 14.— Папа Іннокентій IV, прийнявши від короля Данила реляцію про монголо-татарські замисли вторгнутись у західні країни [очевидно, хана Куремси після походу на Пониззя] закликає вірні йому королівства Богемію, Моравію, Сербію та Померанію організувати військове протистояння (т. I, 537);

1257 р., лютого 13.— Папа Олександр IV доручає оломоуцькому та братиславському єпископам притягнути до церковного відлучення короля Русі Данила, якщо той знехтує законним послухом римській церкві (т. I, 632);

1264 р., червня 4.— Папа Олександр IV запитує короля Богемії про можливість виступу його військ проти татарів, русинів, литовців та інших не підпорядкованих Римові народів, які вторглися у Польщу (т. I, 757);

1286 р., травня 31.— Папа Гонорій IV призначає Іоанна, єпископа тускуланського, легатом апостольського престолу для князівств Польщі, Померанії, Кашубії, Пруссії, Лівонії та Русі (т. I, 870);

1291 р., серпня 13.— Папа Микола IV доручає духовним особам Вільгельму Чері та Матвієві з театинської громади, які ідуть у землі татарів, русинів-християн, захоплених татарами, та до інших народів Сходу, що непідпорядковані Римові, виконувати свої звичайні обов'язки (т. I, 905);

1301 р., травня 13.— Папа Боніфацій VIII доручає остійському та велестрійському єпископові обов'язок посольства в Угорське Королівство та сусідні з ним Польщу, Володимирію, Галичину, Далмацію, Команію, Сербію, Хорватію та ін. країни (т. I, 993);

1317 р., лютого 3.— Папа Іван XXII звертається до руських князїв [очевидно, Андрія і Лева II Юрійовичів], щоб вони, виправляючи помилки православних, послїдовно дотримувалися догматів римської церкви (т. I, 1049);

1320 р., грудня 15.— Папа Іван XXII просить київського обранця Генриха, щоб він, передбачаючи відхід руської церкви від православ'я, дбав про київську церкву, що по сусідству з землями русинів і татарів, та став єпископом і пастирем цієї церкви (т. I, 1169);

1327 р., березня 1.— Папа Іван XXII доручає гнєзненському архієпископові інформувати про єпископські кафедри на землях Малої Галичини (Minoris Galatis) та Володимирії (Flandemiria?), відомої з давніх часів і на території якої є численні поховання єпископів (т. I, 1419);

1327 р., червня 16.— Папа Іван XXII запитує руського князя [Болеслава-Юрія], чому він не реалізує свого побажання відійти від православного обряду греків і єднатися з римською церквою (т. I, 1444);

1341 р., червня 29 — Папа Бенедикт XII повідомляє краківського єпископа про смерть князя Русі Болеслава і вступ військ польського короля Казимира на Русь, у зв'язку з чим доручає звільнити короля від присяги, даної старості і народові Руської землі, шанувати права, обряди та звичаї населення князівства (т. I, 1913);

1346 р., вересня 2.— Папа Климентій IV повідомляє люблінського єпископа про орденацію легата апостольського престолу на Угорське Королівство, частину Польщі, Лодомерію і Галичину та повторює розпорядження Курії, видане 10 листопада 1308 р. про заборону русинам, болгарам, литовцям та іншим народам, «які залишаються в облуді», видавати своїх доньок, внучок, родичок за католиків (т. II, 264);

1351 р., березня 14.— Папа Климентій IV повідомляє гнєзненському архієпископові та всьому вищому кліру Польщі про панування на землях невірних русинів короля Казимира, про можливість там створення семи [католицьких] єпископств, останню конфедерацію русинів із литовцями та часте вторгнення на ці землі татар, нарешті, про збирання для захисту цих земель окремої десятичини з усіх церковних маєностей протягом чотирьох років, яка повинна бути поділена між папою і королем (т. II, 518);

1363 р., квітня 6.— Папа Урбан V вимагає у гнєзненського архієпископа, аби той інформував про пропозицію короля Казимира спорудити і фундувати кафедральний собор у здобутому у православних місті Львові, що в Руській землі, а також можливість відкриття окремої львівської дієцезії, межі якої можна чітко визначити (т. II, 1153);

1370 р., серпня 4.— Папа Григорій XI повідомляє празького архієпископа та єпископів Братислави і Кракова про можливість відходу Молдавського князівства від православ'я, підпорядкування його апостольському престолові замість єпископату, встановленому Галицькою церквою для руських земель у місті Сереті, побудови там кафедрального храму та створення нової дієцезії (т. II, 1674);

1375 р., лютого 16.— Папа Григорій XI запитує гнєзненського архієпископа та єпископів Кракова і Плоцька про можливість відкриття кафедральних чи парафіяльних храмів у Луцьку, Києві та Турові (т. II, 2203);

1375 р., березня 3.— Папа Григорій XI доручає гнєзненському архієпископові та єпископам Кракова і Плоцька інформувати папський престол про опір громадськості перенесенню католицького архієпископського престолу з Галича у Львів, яке пропонує князь опольський і руський Владислав (т. II, 2209);

1378 р., січня 30.— Папа Григорій XI запевняє кожному захисникові єдності з римською церквою, зокрема володарю Кам'янця на Русі князю Олександрові повноваження надавати місцевому населенню певні духовні відпущення (т. II, 4439) і т. ін.

Немає змоги ані потреби зупинятися на змісті багатьох регестових статей «Булларія», які стосуються українських земель часу Київської Русі чи Галицько-Волинського князівства. На це не дозволяє також характер нашої публікації.

Виникає, однак, при тому питанні, чи описані в «Булларії» документи про Україну були відомі науці і перебували раніше в науковому обігу? Так, більшість із них використано в оглядах, статтях чи монографічних дослідженнях. Проте серед них є і такі, які значною мірою уточнюють і набагато розширюють фактологічну базу або вперше інформують про ту чи іншу подію, явища, людей XI— поч. XV ст. Крім того, до «Булларія», як згадувалося, увішли писемні пам'ятки не лише з ватиканських архівів і бібліотек і не тільки з тих фондів, що їх традиційно використовували.

У цьому велика заслуга авторів праці і наукова пізнавальність перших томів «Булларія».

Варто зупинитися на ще одному питанні — публікації матеріалу, який стосується України, на рівні названого типу видань, а отже, й пізнанні в Європі через ці видання історичного минулого України. Це, звичайно, окреме питання дослідження. Якщо виходить лише з типологічного характеру видання, до якого належить «Булларій», з його основною формою опису манускриптів — регестовою статєю (публікація текстів появлялась рідше і стосується переважно пізнішого часу), то саме через «аналогічні» видання регестів документів чи не найчастіше потрапляла інформація згаданих архівів і бібліотек на науковий ринок. І це стається уже, як відзначалось, у XVIII ст. У XIX ст. їх число значно зростає. Український матеріал у зв'язку з опрацюванням національних збірок (за принципом суміжності змісту) потрапляє у німецькі, французькі, італійські, угорські, польські, а також, ясна річ, і у ватиканські та інші видання. Власне, видання регестів служили в багатьох випадках підставою для орієнтації і відбору документів для публікацій їх повних текстів, не кажучи вже про пряме потрапляння зі сторінок регестових видань відомостей у наукову літературу про Русь-Україну XI—XV ст.

У зв'язку з тим, що багато видань цього типу з українським матеріалом майже невідома широкому читачеві (та й дослідникам також незнані), подаємо для ознайомлення за хронологією їх неповний список:

Bullarium Ordinis Fratrum Praedicatorum... opera... Thomae Ropoll magistri generalis editum.— Romae, 1729—1739.— Т. I—VII;

Bullarium Franciscanum... labore fratris Jannis Sbaraleae. — Т. I—IV; ed. C. Eubel.— Т. V—VI.— Romae, 1759—1902;

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis, ed. G. Fejer.— Budaë, 1829—1866.— Т. I—XI;

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, ed. K. J. Erben et J. Ember.— Pragae, 1855—1882.— Т. I—II;

Codex diplomaticus Silesiae.— Breslau, 1857—1933.— Т. I—XXXVI;

Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae.., ed A. Theiner.— Romae, 1860.— Т. I;

Pommersches Urkundenbuch, ed. R. Klemplin, R. Prümers, G. Winter, O. Heineemann, H. Frederich, E. Sandow, E. Assmann.— Stettin, 1868—1903.— Т. IV. *Sine loco*, 1958—1970.— Т. V—VIII;

Regesta pontificum Romanorum inde ad a. post Christum natum MCXCVIII ad a. MCCCIV, ed. A. Potthast.— Berolini, 1874—1875.— Т. I—II;

Preussischen Urkundenbuch, ed. R. Philippi, P. K. Woelky, A. Seraphim, N. G. Elwert.— Königsberg-Marburg, 1882—1971.— Т. I—V;

Les Registres d'Innocent IV (1243—1254), par. E. Berger.— Paris, 1884—1921.— Т. I—IV;

Les Registres de Boniface VIII (1294—1303), par A. Thomas, M. Faucon, G. Digard et R. Fawtier.— Paris, 1884—1939.— Т. I—IV;

Regesta Pontificum Pomanorum ab condita Ecclesia and annum MCXCVIII, ed. Ph. Jaffe, editio 2 curaverunt S. Löwenfeld, F. Kaltenbrunner, P. Ewald.— Lipsiae, 1885—1888.— Т. I—II;

Päpstliche Urkunden und Regesten aus dem Jahren 1295—1352 die Gebiete der beutigen Provinz Sachsen und deren Umlande betreffend, ed. G. Schmidt; aus dem Jahren 1353—1378, ed. P. Kehr. *Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und Grenzer Gebiete.*— Halle, 1886—1889.— Т. 21—22;

Les Registres de Nicolas IV (1288—1292), par E. Langrois.— Paris, 1887—1893.— T. I—II;

Regesta Honorii papae III, ed P. Pressutti.— Romae, 1888.— T. I—II;

Index actorum saeculi XV ad res publicas Poloniae spectantium, ed. A. Lewicki.— Kraków, 1888;

Les Registres de Grégoire IX (1227—1241), par L. Auvray, S. Clémencet et L. Carolus-Barre.— Paris. 1890—1955.— T. I—IV;

Les Register d'Alexandre IV (1254—1261), par C. Bourel de la Ronciere, J. de Loye, P. Hellouin de Cénival, A. Coulon.— Paris, 1895—1959.— T. I—III;

Les Registres de Nicolas III (1277—1280), par J. Gajet, S. Clemencet.— Paris, 1898—1938;

Benoit XII (1334—1342). Lettres communes, par I. M. Vidal.—Paris, 1902—1911.—T. I—III;

Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia, ed. L. Klicmann J. Novak, F. Jenšovský, C. Stloukal.—Pragae, 1903—1953.—T. I—V;

Jean XXII (1316—1334). Lettres communes, par G. Mollat.—Paris, 1904—1947.— T. I—XVI;

Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae, ed. G. Friedrich, J. Šebanek, S. Dušková, Z. Kristen.—Pragae, 1907—1974;

Bullarium Franciscanum, epitome et supplementum, ed. C. Eubel, apud Claras Aquas, 1908;

Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej, ed. Z. Kozłowska-Budkowa.— Kraków, 1937;

Pontificia Commissio ad redigendum Codicem iuris canonici orientalis. Fontes. Series III, ed. T. Haluščynskyj, N. Wojnar, A. L. Tautu, F. M. Delorme.—Romae, 1943—1966.—Vol. II—XII;

Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theotonicorum 1198—1525, pars II ed. E. Joachim et W. Hubatsch.—Göttingen, 1948;

Pontificia Commissio ad redigendum Codicem iuris canonici orientalis. Fontes. Series III.—Romae, 1950—1966.—Vol. IX—XII; 1970—1971.—Vol. XIII;

Preussisches Urkundenbuch, ed. A. Seraphim, N. G. Elwert.—Marburg, 1950—1971.—T. III—V;

Urbain V (1362—1370). Lettres communes, parr les membres de l'École française de Rome et M. H. Laurent, M. et A.-M. Hayez.—Paris; Rome, 1954—1983.—T. I—IX;

Innocent VI (1352—1362). Lettres secrètes et curiales, par P. Gasnault et M. H. Laurent.—Paris, 1959;

Grégoire XI (1370—1378). Lettres secrètes et curiales intéressant les pays autres que la France, par G. Mollat.—Paris, 1962—1965.

Чим важливі матеріали «Булларія» для української науки? Насамперед тим, що в них відображені такі факти, які стосуються історії України давнього періоду, її суспільно-політичного, економічного і культурного життя, про які не інформують майже ніякі інші джерела. Цим ще раз підкреслюється дослідницька актуальність поданих джерел. По-друге, у «Булларії» висвітлено події з історії України не самі собою, ізольовано, а як складову частину загальноєвропейського процесу, що визначалося політичною діяльністю князівських дворів Русі-України, постійними зв'язками з багатьма країнами світу, за посередництвом Ватикану і без нього, чому сприяло територіальне розміщення країни, і однакові

чи майже однакові суспільно-політичні, економічні і культурні тенденції розвитку, що панували в Україні і в Європі. Ці факти, як відомо, не завжди знаходили однозначну оцінку у т. зв. вітчизняній історіографії. Нарешті, по-третє, завдяки писемним пам'яткам, уміщеним у ватиканських архівах і бібліотеках (тут не заперчується значення інших архівів і бібліотек світу), а з XVIII ст. і по сьогоднішній день багаторазовій публікації цих джерел, насамперед через регести (пор. хоч би поданий вище список), західний читач уже два століття тому дізнався про старожитні події, які відбувалися в Русі-Україні, про її народ, побут, церкву.

На завершення додамо, що кожна велика праця не позбавлена недоліків. Не виняток у цьому і «Булларій». Цих недоліків небагато, і вони загалом дуже незначні, зумовлені переважно масштабом праці та об'єктивною складністю, яка породжена хоч би тим фактом, що матеріал рецензованих томів стосується часів Середньовіччя і не завжди його зміст до кінця піддається повному опануванню. Описувані манускрипти, крім того, зберігають не завжди зрозумілу термінологію, писані складним з палеографічного боку і для відчитання письмом. Не треба при цьому забувати і про велику об'ємність матеріалу і т. ін. Подекуди, очевидно, через складність тексту автори не передають своїми словами змісту, а вдаються до цитування, іноді надмірного, оригіналів. Загально кажучи, «Булларій» потребує більшої уваги щодо уніфікації структури регестових статей і введення до них усіх потрібних компонентів. Подекуди відсутня уніфікація власних назв, зокрема імен історичних осіб (у тому числі й тих, які подані від авторів у дужках). Відомий волинський князь Василько (це підтверджено й самим текстом, уміщеним у «Булларії» — *Wasiliconi Lodomegiae regi*, Т. I, 467) у розшифровці *W[asilio]* Т. I, 452, 456. Інколи в підрядку до змісту регестової статті в рубриці, яка засвідчує попередні регестові видання описаного документа, посилаються на той чи інший том відповідного видання, а у списку скорочень цей том не вказаний (т. I, 1169). Чомусь не всі томи серії забезпечені передмовами: для II тому археографічна передмова зміщена в III томі (він подає лише загальну історичну характеристику епохи документів і вступне слово о. Є. Клочовського). Незважаючи на послідовну хронологію і відповідну до неї нумерацію регестів, бажаною є подача наприкінці кожного тому змісту, адже всередині регестового переліку матеріал ділять за правліннями пап у Римі й на вигнанні. Крім того, зміст орієнтує у розміщенні вступних розділів і додатків до книг. Не однакових принципів дотримуються (незважаючи на те, що це, звичайно, індивідуальні праці) автори покажчиків. Сказане, однак, аж ніяк не применшує наукової вартості «Булларія». Це поодинокі і, власне, не істотні моменти. Видана насправді дуже важлива для польської і взагалі слов'янської науки праця. Поява її на сучасному етапі — значна подія у польському джерелознавстві. Головне — у ньому автори зуміли виявити і внести у свій реєстр регестів чимало нових матеріалів. Новизна праці полягає також у розширенні, а подекуди й по-новому інтерпретованій версії багатьох фактів. Численні регести, як відзначалось, вміщують тексти цитат оригіналів, що якоюсь мірою збільшує публікаторський аспект польської археографії. Треба підкреслити й актуальність видання. Відомо, що багато проблем слов'янської середньовічної історії надалі залишається нерозв'язаними. Водночас на сьогодні більшість раніших публікацій цього типу, як і публікацій текстів, взагалі стали раритетними.

На закінчення бажаємо авторам плідного продовження праці і виходу у світ нових томів серії. Треба вірити, що видання далі буде зберігати високий науковий рівень в опрацюванні змісту манускриптів, широко репрезентувати доку-

менти з історії Польщі, а поряд і інших країн, а його безпосередні виконавці в недалекому майбутньому зуміють повністю опанувати і матеріалізувати писемні пам'ятки з архівів і бібліотек Ватикану в регестах свого «Булларія».

Олег КУПЧИНСЬКИЙ

ОСТРОМИРОВО ЕВАНГЕЛИЕ 1056—1057: ФАКСИМИЛЬНОЕ ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ / Авторы статей в прил.: А. Х. Востоков, митрополит Питирим Нечаев, Н. Н. Розов, Н. Н. Лисовой.—Л.: Изд-во Аврора, Изд. отдел Московского патриархата.— М., 1988.— 16+598 с.

За останні роки побачило світ кілька факсимільних видань найвидатніших пам'яток давньоруської та української писемності і книжкового мистецтва. У 1978 р. видавництво «Искусство» видало Київський Псалтир 1397 р. (друкарня «Кошута», Угорщина), 1983 р. з'явився Ізборник Святослава 1073 р. (видавництво «Книга», Експериментальна друкарня ВНДІ поліграфії при Державному комітеті СРСР у справах видавництв, поліграфії та книжкової торгівлі) і в 1988 р. видавництво «Аврора» разом із видавничим відділом Московського патріархату підготувало Остромирове Євангеліє 1056—1057 рр. (видруковано його в тій же друкарні, що й Ізборник Святослава). Поява цих факсимільних видань була важливою подією у культурному житті країни. Унікальні пам'ятки книжкового мистецтва стали доступними не тільки фахівцям, а й широкому загалу шанувальників давньої культурної спадщини.

Факсимільне видання Остромирового Євангелія, про яке йдеться у нашій рецензії, приурочене до 1000-літнього ювілею запровадження християнства на Русі. Може, тому воно, на відміну від інших, навіть менш трудомістких публікацій, так скоро пройшло видавничі лабіринти: у березні 1988 р. було здане на виробництво і того ж року вийшло у світ.

Остромирів кодекс, цю найдавнішу точно датовану пам'ятку нашої писемності (зберігається у Російській національній бібліотеці ім. М. Є. Салтикова-Щедріна. Фп. 1.5), уже два рази видавали раніше. Перше її видання було здійснене ще всередині XIX ст.: 1843 р. заходами відомого російського славіста О. Востокова було надруковане наборним шрифтом, спеціально виготовленим у 1820 р. для публікацій давніх пам'яток. Євангеліє вийшло в чорно-білому відтворенні з додатком грецького тексту цього твору та граматичними поясненнями. Тільки мініатюри і дві сторінки (арк. 89 і 210 зв.) були видруковані в кольорі літографським способом, який не забезпечує факсимільної передачі оригіналу. Друге видання, яке фінансував купець Ілля Савинков, було надруковане вже не наборним, а фотолітографським способом, але знову ж таки кольором передано тільки мініатюри й одну заставку. Ці видання пам'ятки, мистецьке оздоблення якої «охоплює» не тільки виконані фарбами мініатюри, а й багато заставок, художніх ініціальних літер і сам текст із численними кіноварними вставками, більше слугували лінгвістам і літературознавцям. До того ж обидва видання давно вже стали раритетами. Ясна річ, факсимільне видання Остромирового Євангелія, так само, як і Київського Псалтиря та Ізборника Святослава, для історика